

ERAZM KUŻMA

Uniwersytet Szczeciński

Semantyka „kariery” w konstruktywizmie Niklasa Luhmanna a intymistyka, biografistyka i autobiografistyka

Streszczenie

Niklas Luhmann, opisując nowoczesne społeczeństwo funkcyjne, wskazywał, że ta sama jednostka w zależności od sytuacji komunikacyjnej i usytuowania w społeczeństwie może występować albo jako osoba, albo jako indywidualium, albo jako podmiot. Jako osoba wtedy, gdy pisze o swoim usytuowaniu w określonym systemie funkcyjnym; ten opis to kariera. Jako indywidualium wtedy, gdy pisze o swoim wykluczeniu z większości systemów funkcyjnych, o swojej jedyności i niepowtarzalności; ten opis to autobiografia. Jako podmiot wtedy, gdy pisze o uniwersalności wykluczenia, co jest równoznaczne z ponowną inkluzją; tak powstaje wyznanie.

Słowa kluczowe

konstruktywizm, autobiografia, Niklas Luhmann

Niklas Luhmann (1927–1998), filozofujący socjolog, porównywany jest często do Hegła (zresztą laureat Nagrody Hegłowskiej – w 1988 r.) ze względu na teorię systemów ogarniającą całość zjawisk, podobnie jak próbą Całości był system Hegła. Ogarniającą teorią, bo Luhmann był przede wszystkim teoretykiem. O empirycznych badaniach wyrażał się sceptycznie: nie są one zdolne do objęcia całości. Z okazji sześćdziesięciolecia jego koledzy i przyjaciele przygotowali książkę zbiorową zatytułowaną *Teoria jako namiętność*¹ i była to aluzja do tytułu wcześniejszej książki Luhmanna *Miłość jako namiętność*². Luhmann zajmował się w niej – jak zapowiada to podtytuł – intymistyką miłosną, głosząc równocześnie paradoksalną tezę: to nie miłość zrodziła kod intymistyki miłosnej, to kod intymistyki zrodził miłość. Miało to dalsze konsekwencje: namiętność wyzwoliła człowieka ze społecznych norm i obowiązków, wyobcowała go, co skutkowało zwrotem do introspekcji, do wyróżnienia indywidualności, subiektywności, a więc i do wyznań, do autobiografii. Tak w XVIII wieku rozpoczęła się epoka nowoczesna, która trwa do dzisiaj (tzw. postmodernizm nie jest nową epoką, twierdzi Luhmann, wyostrza tylko zjawiska charakterystyczne dla modernizmu).

Luhmann zajmował się intymistyką we wczesnej fazie swej teorii, wspomniana tu książka należy do tak zwanej przez niego „serii zerowej”. W fazie dojrzałego konstruktywizmu, zaczynającego się w 1984 roku książką *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie* nie znajdziemy już osobnych rozpraw poświęconych intymistyce, biografistyce czy autobiografistyce. A i sam Luhmann nie był skłonny do zwierzeń. W zakończeniu *Przedmowy do Semantyki miłosnej* powiada, że to, co osobiste, zawarte jest tylko w doborze cytatów i w tym, że tych cytatów nie tłumaczy. Jako późniejszy celebryta wielokrotnie w wywiadach był nakłaniany do osobistych wyznań, ale nie dawał się sprowokować. W jednym z ostatnich wywiadów pytany o życie rodzinne (żona zmarła wcześniej, wychowywał troje dzieci) odpowiedział: „Najważniejsze w rodzinie jest to, by mieć wystarczająco dużo zrozumienia do tego, co robią inni i nie za bardzo troszczyć się o wspólną idyllę”³. Miał jednak świadomość i pisał o tym, że dzisiaj, w dobie elektronicznych środków przekazu, intymistyka granicząca z ekshibicjonizmem jest pokupnym towarem.

Brak osobnych rozpraw o intymistyce, biografizmie czy autobiografizmie nie znaczy, że Luhmann przestał się nimi interesować. Często powoływał się na ich przykłady, bo udowadniały jego tezę, że wykluczenie jednostki z nowoczesnego społeczeństwa skłania ją do prób

¹ *Theorie als Passion. Niklas Luhmann zum 60. Geburtstag*, hrsg. Dirk Baecker u.a., Suhrkamp, Frankfurt am Main 1987.

² Niklas Luhmann, *Liebe als Passion. Zur Codierung von Intimität*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1982; wydanie polskie: *Semantyka miłości. O kodowaniu intymności*, przeł. Jerzy Łoziński, Scholar, Warszawa 2003.

³ *Biographie In Interview. Gespräch am 8. Januar 1996 in Oerlinghausen*. W: Detlef Horster, *Niklas Luhmann*, Beck, München 1997, s. 47.

ustalenia swej tożsamości, swojego miejsca poprzez intymne wyznania, biografię czy autobiografię. Powoływał się na przykład na książkę Henry’ego Adamsa: *The Education of Henry Adams. An Autobiography* (1907), bo autor pisał w niej o swoim wyobcowaniu, o niepewności co do roli, jaką jednostka odgrywa⁴. Z tej autobiografii przejął też Luhmann tezę określającą także jego systemizm: *Die Paradoxie ist Orthodoxie unserer Zeit*⁵. Sięgał też często po beletrystykę, która bywała źródłem jego pomysłów czy ilustracją jego tez. Tu posłużę się dłuższym cytatem, bo ukazuje on – że tak powiem – stronę czynną i bierną intymistyki i autobiografizmu. Opisując dylematy jednostki w nowoczesnym społeczeństwie, Luhmann pisze tak: „Pytaniem nie jest «kim [jednostka – E.K.] ma być?» lecz «jak ma być?». Kiedy indywiduum jest tak zmarginalizowane przez technikę, zyskuje wtedy zdolność obserwowania własnej obserwacji. Zna już tylko siebie. Opisuje już tylko siebie jako nazwisko, jako ciało, jako usytuowanie w społeczeństwie. Ale w tym wszystkim pozostaje niepewne. Zamiast pewności zyskuje zdolność obserwacji drugiego stopnia. Indywiduum w nowoczesnym społeczeństwie jest tylko ten, kto umie obserwować własne obserwacje. A ten, kto tego nie umie albo nie został nauczony przez terapeutę jak to robić, ma możliwość czytania powieści i wprojekowania się w nie jako *uno, nessuno, centimila*”. Zakończenie cytatu jest odwołaniem do tytułu książki Luigi Pirandella (1936; polskie tłumaczenie Joanny Ugniewskiej nosi tytuł *Jeden, nikt, sto tysięcy*, Warszawa 2011). Powieść opowiada o bohaterze, który został wytrącony ze swej roli społecznej uwagą, że ma krzywy nos. Rozsypuje się teraz na „sto tysięcy” bytów narzucanych przez innych, stał się więc „jednym” i „nikim”. Powiedziałyby Gombrowicz: bohater pozwolił narzucić sobie „gębę”. Problem nieautentyczności jednostki był podejmowany w pierwszych dekadach XX wieku także przez filozofię, by przypomnieć Heideggerowskie „się” czy Sartre’owskie „spojrzenie innego”. Tak więc jednostka wykluczona ze społeczeństwa albo stwarza się sama przez obserwację swej obserwacji, albo wpisuje się w intymistykę, biografię, autobiografię innego⁶. Jako teoretyka interesowała Luhmanna przede wszystkim ewolucja relacji jednostka–społeczeństwo. Mówiąc po Luhmannowsku: zmiany strukturalne wywołane temporalną relacją system świadomości – system społeczny. Kolejne zmiany strukturalne systemu społecznego przebiegały według niego od społeczeństwa segmentalnego przez społeczeństwo zróżnicowane na centrum i peryferie, społeczeństwo stratyfikacyjne, po

⁴ Niklas Luhmann, *Die Realität der Massenmedien*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1996, s. 111; dalej lokalizacja w tekście głównym symbolizowana RM i stroną.

⁵ Niklas Luhmann, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1997, t. 2, s. 114; dalej lokalizacja w tekście głównym oznaczona GG z podaniem tomu i strony.

⁶ Pytanie, w jakim stopniu dotyczy to także badaczy cudzej intymistyki; o „podglądactwie” literaturoznawców pisałem w artykule *Od wyrazu do intymności*. W: *Intymność wyrażona*, red. Marian Kisiel, Maciej Tramer, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.

społeczeństwo zróżnicowane funkcjonalnie, które zaczyna się w XVIII wieku i trwa do dzisiaj (GG II, *Differenzierung*). Te przemiany wytworzyły semantykę jednostki jako osoby (*Person*), indywidualności (*Individualität*) i podmiotu (*Subjekt*). Osoba – to jednostka pełniąca jakąś rolę społeczną. Na przykład: we wspomnianym wyżej wywiadzie Luhmann występuje jako osoba pełniąca rolę uczzonego, a nie jako indywidualność czy podmiotowość. Tak samo jest w przedmowach do jego dzieł (zob. np. GG I, *Vorword*). Biografia osoby to przede wszystkim kariera. Rozumie ją Luhmann jednak szeroko: „nie odnosi się ona jedynie do zmian pozycji zawodowej. Należą do niej także etapy kształcenia w szkole i na uniwersytecie. Należy też brać pod uwagę karierę chorobową czy karierę kryminalną. Rozstrzygające jest to, że także w tym wypadku panuje swoista autopoieza: kariera składa się z wydarzeń, które należą do kariery tylko dlatego, że kształtują one karierę negatywnie czy pozytywnie i umożliwiają dalsze wydarzenie tego samego rodzaju. Inaczej mówiąc: kariera składa się z wydarzeń, które tworzą wartość kariery”⁷.

Społeczeństwo zróżnicowane funkcjonalnie, to znaczy – społeczeństwo nowoczesne – wytworzyło semantykę pojęcia indywidualności i podmiotowości, czyli jednostki wykluczanej. Nie jest bowiem ona zdolna uczestniczyć we wszystkich wyróżnionych subsystemach społecznych: gospodarki, polityki, prawa, nauki, sztuki itd. Pisze Luhmann: „Indywidualia nie są już zakotwiczone w świecie dzięki duszy ani w społeczeństwie dzięki pochodzeniu. Ich usytuowanie wynika z karier, a więc z temporalnych struktur, w których decydującą rolę odgrywa wykształcenie i miejsce pracy – albo ich odrzucenie. Z tej przyczyny rodzi się pytanie o tożsamość, potrzeba deklaracji tożsamości. Ta potrzeba wynika z labilności stosunków społecznych, z potrzeby komunikacji, a także z tej przyczyny, że nikt nie wie, kim jest ten inny”⁸. W przedmowie do tomu 3 *Gesellschaftsstruktur und Semantik* Luhmann tak streszcza zamieszczoną w tym tomie rozprawę *Individuum, Individualität, Individualismus*: „Sytuacja człowieka w systemie socjalnego społeczeństwa musi być przedstawiona z inkluzji na ekskluzję. To przejawia się w ustawicznym posługiwaniu się pojęciem indywidualium i równocześnie empatycznym przekształceniem tego pojęcia w «podmiot», któremu w usta włożono skargę na wyobcowanie”. Oczywiście: pojęcie indywidualium istniało wcześniej, ale jego semantyka oznaczała „to, co niepodzielne”; teraz indywidualność oznacza „to, co jedyne w swoim rodzaju”, „to, co nieporównywalne” (IN, s. 186). Również semantyka podmiotu uległa zmianie: greckie

⁷ Niklas Luhmann, *Individuum, Individualität, Individualismus*. W: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, Bd. 3, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1998, s. 231; dalej oznaczone w tekście głównym jako IN z podaniem strony.

⁸ Niklas Luhmann, *Die Behandlung von Irritationen, Abweichung oder Neuheit*. W: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, Bd. 4, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1999, s. 86–87.

hipokeimenon, łacińskie *subiectum* zamieniło się w podmiotowość indywidualności. Luhmann widzi to tak: „Indywiduum jest światem w poszczególnym ja. Indywiduum jest podmiotem świata” (IN, s. 207). Później, w swoim „główniaku”, jak by powiedział Witkacy, Luhmann nieco zmienia semantykę podmiotu i podmiotowości. W akapicie pod znamienym tytułem *Die Flucht ins Subjekt* (GG II, s. 1016 i n.) pisze, że podmiotowość wymyślono po to, by na nowo włączyć jednostkę w społeczeństwo według zasady: każdy jest podmiotem, a społeczeństwo jest zbiorem podmiotów: „Figura podmiotu spełniała funkcję inkluzji *wszystkich* przez odwołanie się do samozwrotności *każdego*” (GG II, s. 1025, podkreślenia autora). Gdyby Luhmann żył dłużej, opisałby zapewne późniejsze próby (on by powiedział – wybiegi) mające na celu ponowne włączenie jednostki w społeczeństwo: mam tu na myśli liczne zwroty: antyteoretyczne, etyczne, narratywistyczne, kulturowe, antropologiczne itd. Nazwałby te próby tworzeniem „człowieka – kopii” w rodzaju bohatera Pirandella. Pisze bowiem: „żeby podołać wielości socjalnego otoczenia, wielości wyzwań – zwykłą receptą na to jest rozłożyć się na wielość sobości (*Selbst*), wielość tożsamości, wielość osobowości. Indywiduum definiowane jest przez podzielność. Potrzebuje sobości muzycznej, by słuchać opery, sobości wydajnej w zawodzie, sobości cierpliwej w rodzinie” (IN, s. 223). Przy tym wszystkim Luhmann nie jest pesymistą. Ostatnie zdanie cytowanej tu rozprawy brzmi: „Nowoczesne pojęcie indywiduum wytworzone jest przez społeczeństwo, które przez to pojęcie może czuć się zobowiązane do wyjaśnienia samego siebie” (IN, s. 258).

Żeby to jakoś podsumować: kiedy „osoba” pisze swoje CV, swoją biografię czy autobiografię – opisuje swoją karierę. Kiedy „indywidualność” pisze swoją biografię czy autobiografię – przedstawia swoją sobość, jedyność, niepowtarzalność, a więc wkracza też na obszar intymistyki. Kiedy „subiektywność” tworzy swoją biografię czy autobiografię – mówi o swoich reakcjach emocjonalnych, działa w obrębie intymistyki. Oczywiście, Luhmann pamięta, że takie formy jak wyznanie, biografia, autobiografia istniały wcześniej, przed społeczeństwem nowoczesnym, przed XVIII wiekiem, ale twierdzi, że wszystkie te formy pisane były przez „osobę”. Dzisiaj ten sam człowiek bywa w zależności od sytuacji i potrzeby raz „osobą”, raz „indywidualnością”, raz „subiektywnością”. I nie są to byty rzeczywiste, lecz twory semantyczne, konstrukty komunikacyjne. Wreszcie: „kariera”, „biografia”, „autobiografia” nie mają nic wspólnego z prawdą. W zakończeniu akapitu *Elektronische Medien* czytamy: „Wydaje się, że nowoczesne społeczeństwo osiągnęło granicę: nic nie jest już niekomunikowane – z wyjątkiem komunikacji szczerości” (GG I, s. 311). Systemy świadomości są zamknięte jak monady Leibniza, inny system świadomości jest „czarną skrzynką” (*Black box*) dla obserwującego go systemu świadomości. Rzeczywistość, oczywiście, istnieje, ale jest niedostępna poznaniu. Poznanie jest naszą konstrukcją, jak głosi tytuł rozprawy z 1988 roku *Erkenntnis als Konstruktion*. Ale systemy świadomości są też autopoietyczne, same siebie stwarzają robiąc karierę,

pisząc o swej jedyności, indywidualności, podmiotowości. I odwrotnie: stwarzają się też wtedy, kiedy pozwalają narzucić sobie „gębę”, „żyją tak, jak się żyje”, rozpadają się na „sto tysięcy” w „spojrzeniu innego”. Wszystko to jest „karierą” w szerokim sensie odwołującym się do pochodzenia słowa „kariera” od łacińskiego *carrus* – ‘wóz’ przez francuską *carrière* – ‘tor wyścigowy’.

Czy należy więc przysięgać na Luhmanna? On sam przed tym przestrzegał. We wspomnianym powyżej wywiadzie tak mówił o swojej teorii: „Teoria systemów jest przedsięwzięciem przygodnym. Mimo że z założenia jest uniwersalna, nie rości sobie pretensji do bycia jedynie słuszną. Ma być przydatna do wszystkiego, co dzieje się w społeczeństwie, ale niekoniecznie jest to jedynie słuszna koncepcja. To ma związek z paradoksami, na których jest ufundowana [macierzą tych paradoksów jest paradoks jedności różnicy – E.K.]. Aby to wyraźnie zaznaczyć, mój styl bywa ironiczny. Chcę przez to powiedzieć: nie traktujcie mnie zbyt poważnie, czy też: proszę, nie chcecie mnie zrozumieć zbyt pośpiesznie” (s. 46).

Bibliografia

- Biographie In Interview. Gespräch am 8. Januar 1996 in Oerlinghausen.* W: Detlef Horster, Niklas Luhmann, Beck, München 1997.
- Kuźma Erazm, *Od wyrazu do intymności.* W: *Intymność wyrażona*, red. Marian Kisiel, Maciej Tramer, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006.
- Luhmann Niklas, *Liebe als Passion. Zur Codierung von Intimität*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1982.
- Luhmann Niklas, *Die Realität der Massenmedien*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1996.
- Luhmann Niklas, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1997, t. 2.
- Luhmann Niklas, *Individuum, Individualität, Individualismus.* W: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, Bd. 3, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1998.
- Luhmann Niklas, *Die Behandlung von Irritationen, Abweichung oder Neuheit.* W: *Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, Bd. 4, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1999.
- Luhmann Niklas, *Semantyka miłości. O kodowaniu intymności*, przeł. Jerzy Łoziński, Scholar, Warszawa 2003.
- Theorie als Passion. Niklas Luhmann zum 60. Geburtstag*, hrsg. Dirk Baecker, Jürgen Markowitz, Rudolf Stichweh, Hartmann Tyrell, Helmut Willke, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1987.

Semantics of ‘career’ in Niklas Luhmann’s constructivism in view of personal narratives, biographies and autobiographies

Summary

Niklas Luhmann describing the functional modern society showed that the same man depending on the communicative situation and his location in the society could act either as a person, or as an individual, or as a subject. As a person when he writes about his location in the specific functional system. This auto-description is a career. As an individual when he writes about his exclusion from the majority of functional systems, about his uniqueness. This auto-description is an autobiography. As the subject when he writes about the universality of exclusion, which is equivalent to a repeated inclusion. So arises confession.

Keywords

constructivism, autobiography, Niklas Luhmann

Translated by Paweł Wolski

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Erazm Kuźma, *Semantyka „kariery” w konstruktywizmie Niklasa Luhmanna a intymistyka, biografistyka i autobiografistyka*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2013, nr 1, s. 13–19.